

TO'LEPBERGEN QAIPBERGENOV QISSALARIDA BADIY OBRAZLAR YARATILISHI

Xabibullaeva Xurliman, Berdaq nomidagi QQDU doktoranti

Annotatsiya: Maqolada qoraqalpoq adabiyotining yorqin namoyandasi To'lepbergen Qaipbergenovning badiiy taraqqiyot yo'li atroflicha ko'rib chiqiladi. Qoraqalpoq adabiyotidagi qissa janrining ilk na'munalari bulgan "Rahmat, muallim", "Sovuq bir tomchi", "Uyqusiz tunlar" qissalarida obraz yaratish jarayoni talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: obraz, badiiy obraz, hikoya, lirik-epik hikoya, uslub, mavzu .

Qoraqalpoq adabiyotining yirik so'z ustalaridan biri, qoraqalpoq nasriy adabiyotining o'sishida o'ziga xos yo'l tutgan T. Qaipbergenov turli-tuman keng qamrovli asarlari bilan o'quvchini maftun etdi. Qissalaridan xalqning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi romanlar, dramatik badiiy asarlar yaratdi. Muallif o'zining hayoliy asari bilan xalq dardi, tarixiy sabablar, bugungi kundagi muammolar, ilm-fan va ta'lim sohasidagi xato va kamchiliklarni, erishilgan yutuqlarni muhim materiallar bilan to'g'ri tasvirlay olgan. Ayniqsa, adib ijodi davrida qoraqalpoq xalqi adabiyotini yuksaltirgan nafis hikoyalar bilan o'z hissasini qo'shgan. T. Qaipbergenov mohir yozuvchi va hikoyachi. Izoh shundan iboratki, uning hikoyalarida go'zal haqiqat ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Janrning paydo bo'lish tarixi, qissalar yaratish va janr evolyutsiyasi bo'yicha turli ilmiy tadqiqotlar olib borgan olim Q.Kamolov tomonidan chuqur tahlil qilingan. "Qoraqalpoq mifining kelib chiqishini ko'plab manbalarda kuzatish mumkin. Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi janr tuzilishini o'zlashtirishda, badiiy asarlarning ora-sira hikoya chizig'ini tanlashda, bahs-munozaralarni ma'lum darajada hal etishda muhim rol o'ynagan"[1,78],- deydi tadqiqotchi.

"Rahmat, muallim" qissasi yozuvchi T. Qaipbergenovning 1960-yillarda yaratgan asarlaridan biridir. Badiiy asarning mavzusi "Do'ngalak ko'l" atrofida birinchi maktabning ochilishi, asarning asosiy qahramoni pedagog Menglimuratning bola tarbiyasiga qo'shgan hissasi, tashkilotchilik qobiliyati, eski va yangi davrning ziddiyatlari, o'sha davrdagi kundalik hayot hisoblanadi. Hikoya Turdimurotning tilidan olib boriladi. San'at asari Turdimurotning go'zal timsolini yaratgan. Turdimurot ismli kichkina bola yangi maktabga qatnay boshlaydi. Natijada, u bolalikka xos bo'lgan asoslardan foydalanadi. U ustoz Menglimurotni ilk bor ko'rganida dahshatga tushadi. Menglimurot o'qituvchi sifatida uning ota-onasiga ham unchalik yoqmaydi. O'sha paytlarda xalq o'tmishdagi chirishni butunlay yo'q qila olmadi, shuning uchun ham Menglimurotni birinchi marta ko'rganingizda Turdimurot obrazida o'ziga xos beg'ubor bir tuyg'u bor. Masalan:

"Ro'paramdagi soch qo'ygan yigit o'sha muallimmikin, deb o'yladim. Miyamda shu o'y paydo bo'lishi bilanoq qochib ketgim keldi. Ammo qutulishning hech iloji yo'q edi. Yonginamda turibdi-ku! Bir qadam ham nari siljitmaydi. Kaltak yeyishga ham rozi edim, qachon kaltaklar ekan, deb turgan edim, o'ylaganimdek bo'ldi: u sekin-asta menga yaqin kela boshladi. Men ham unga tutqich bermaslik uchun asta-sekin ketga tisarila boshladim. U ham hayiqqanligimni fahmladi, shekilli:

- To'xta, ko'ylagingning changini qoq, - dedi u menga. Men uning so'ziga qarab turarmidim, asta-sekin orqaga tislanib-tislanib, tiraqaylab qochib ketmoqchi bo'ldim. Biroq ikki-uch odim otmasdanoq qo'lga tushdim. U mening qo'limni qo'yib yubormay, ko'ylagimning etagini gir

aylanib qoqa boshladi. Titroq bosib boryabdi. Baqiray desam atrofda hech kim ko‘rinmaydi. Rostini aytganda, baqirishga undan uyalamam. "Balki changimni qoqib bo‘lib, o‘lgidek savalar", deb o‘ylayman."

Bu epizod Menglimurot bilan Turdimurotning birinchi uchrashuvi haqida hikoya qiladi. Eng so‘nggi voqealar, jumladan, Menglimurotning qishloqqa aralashuvi, oqsoqollarning yangi o‘qituvchi haqidagi tanqidiy mulohazalari va ota-onalarning farzandlarini maktabga olib bormasliklarini ma‘lum qilishlari bilan tasvirlanadi. Menglimurot esa mag‘lub bo‘lmaydi. Uni amalga oshirishda barcha to‘siqlarni yengib o‘tadi. Bu eskisini yo‘q qilish orqali yangi davr va hayot uchun yangi ma‘noning tasviri edi. Muallif Menglimurot obrazi bilan qoraqalpoq adabiyotida ustozning qay darajada ijodkor ekanligini tushuntirib berdi.

T.Qaipbergenovning "Sovuq bir tomchi" qissasi "Rahmat, muallim"dan keyin yozilgan. Olim Q.Kamolov "Sovuq bir tomchi" qissasi muallifi voqea va kompozitsiyani rivojlantirishda ko‘proq lirik-epik uslubdan foydalanganligini ta‘kidlaydi. Kamol hikoyaning asosiy qahramoni. Ulug‘ Vatan urushi paytida uning otasi dushmanga sotilgan. Otasining xiyonatini eshitib, u juda ko‘p azob-uqubatlarni boshdan kechiradi. U qishloq aholisi va do‘stlarining noto‘g‘ri qarashlariga duch keladi. U bu qiyin vaziyatdan chiqish uchun turli xil variantlarni ko‘rib chiqadi. Ayniqsa, maktabda o‘qib yurgan paytlarida Kamolning qiyinchiliklari ko‘p bo‘ladi. Ko‘p do‘stlari uni tez-tez tanqid qilishadi. Sinfdoashlaridan biri Umrboyning otasining aybiga aytgan gapi Kamolni butunlay ezib qo‘yadi va o‘z joniga qasd qilmoqchi bo‘ladi. Kamolning qasosi natijasida hatto o‘lim undan yuz o‘giradi. Qissa so‘ngida u shaharga ko‘chib o‘tadi, yangi tanishlar orttirib, yangi hayot boshlaydi, o‘zi uchun to‘g‘ri yo‘lni tanlay oladi.

T. Qaipbergenov qalamiga mansub "Uyqusiz tunlar" qissasi ham uning sevimli asarlaridan edi. Muallif ushbu asarda Ulug‘ Vatan urushi yillarida yetim qolib, bolalar uyida ulg‘aygan Gulzar Qoraqalpoqova haqida fikr yuritadi. Gulzar voyaga yetganidan so‘ng o‘z hayotini saqlab qolgan insonni qidiradi va farzandlik burchini bajarish haqida o‘ylaydi. Hikoyaning bosh qahramoni Gulzar bu xayrli vazifani ado etish uchun ko‘plab sinovlarni – yaxshi va yomonni yengib o‘tishi kerak bo‘ladi. Muallif Gulzar va uning otasi Do‘stnazarov timsolida voqelikni aks ettiruvchi sahifa yaratdi. Do‘stnazarov siymosida fidoyi askar va fidoyi ota siymosi, Gulzar obrazi esa nikohdagi chinakam halol farzanddir. Gulzar va uning otasi uzoq vaqt ayriliqdan so‘ng nihoyat bir-birini uchratganda o‘quvchining yuragi tez-tez urib ketadi. Gulzor qalamiga mansub ta'sirli satrlarni hikoya qilish orqali muallif Do‘stnazarovning mehribon tabiatini ko‘rsatadi. Nihoyat, taniqli yozuvchi T.Qaipbergenov o‘z asarlarida qahramon mohiyatini mahorat bilan aks ettiradi. Yozuvchi Menglimurot, Kamol, Gulzor obrazlarini rivojlantirish orqali o‘z davrining o‘ziga xos kurashlarini tasvirlay olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Kamalov Q. Qoraqalpoq povesti (janrning evolyutsiyasi).-Nukus : Qoraqalpog‘iston, 1977.
- 2.Qayipbergenov T. Roman, povestler.-Nukus : Qoraqalpog‘iston, 1978.
- 3.Qayipbergenov T. Muallimga rahmat.-Nukus : Bilim, 2016.

TIL BIRLIKLARIGA KOGNITIV YONDASHUV

Xoliqova Zahro Arol qizi, Shahrisabz davlat pedagogika institute tayanch doktoranti